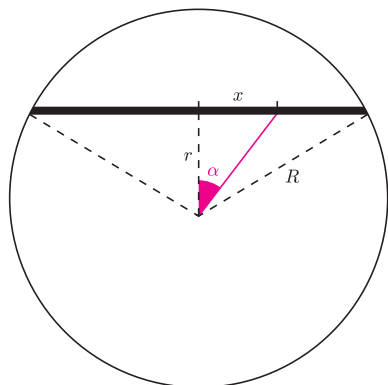

Rozwiązanie zadania F 826.
Sytuacja opisana w zadaniu przedstawiona jest na poniższym schemacie.

Dla czytelności schemat ten przesadnie ukazuje położenie tunelu względem krzywizny Ziemi. W rzeczywistości odległość między Deltą i Albionem nie przekracza 100 km. Oznacza to, że kąt α przyjmuje wartości bardzo bliskie zeru. Uzasadnia to przybliżenie

$$r/R = \cos \alpha_{\max} \approx 1$$

oraz

$$x = r \cdot \operatorname{tg} \alpha \approx R\alpha.$$

Przyspieszenie wagonów jest zatem równe iloczynowi promienia Ziemi R i ich przyspieszenia kąowego ε względem środka Ziemi. Składowa siły grawitacji wzdłuż tunelu $F_{g,w}$ wyraża się wzorem $F_{g,w} = F_g \sin \alpha \approx F_g \alpha$, gdzie F_g jest całkowitą siłą grawitacji działającą na wagon. Dla wagonu o masie m mamy więc

$$mR\varepsilon + m g \alpha = 0.$$

Równanie to jest identyczne z równaniem ruchu dla wahadła matematycznego o długości R , wagonik będzie więc wykonywał ruch okresowy o okresie $T = 2\pi\sqrt{R/g}$. Podróż z Deltą do Albionu zajmuje pół okresu, zatem szukany czas jest równy $\frac{1}{2}T = \pi\sqrt{R/g}$. Podstawiając wartości liczbowe, uzyskujemy czas przejazdu równy 42 minuty, niezależny od odległości między Deltą i Albionem.

Zliczanie podziałów liczby: algorytm Eulera

Wojciech RYTTER*

Podziały liczb są ciekawymi obiektami kombinatorycznymi o dosyć skomplikowanych własnościach. W tym artykule przedstawimy dwa algorytmy zliczania takich obiektów. Pierwszy prosty algorytm będzie działał w czasie $O(n^2)$ i pamięci $O(n^2)$, natomiast drugi, pochodzący od Eulera i oparty na tzw. liczbach *pentagonalnych*, w czasie $O(n\sqrt{n})$ i pamięci $O(n)$.

Podział $\pi = (\lambda_1, \lambda_2, \dots, \lambda_r)$ liczby naturalnej n na r części to przedstawienie tej liczby w postaci sumy r dodatnich liczb całkowitych

$$n = \lambda_1 + \lambda_2 + \dots + \lambda_r, \quad \text{gdzie } \lambda_1 \geq \lambda_2 \geq \dots \geq \lambda_r.$$

Wszystkie podziały liczby n , w porządku antyleksykograficznym, można wygenerować iteracyjnie następująco. Zaczynamy od trywialnego podziału $\pi = (n)$. W celu wygenerowania następnego podziału szukamy pierwszego $\lambda_i \geq 2$ od prawej strony, zastępujemy λ_i przez $\lambda_i - 1$, a pozostałe składniki na prawo dobieramy tak, aby otrzymany podział był jak największy leksykograficznie. Na przykład podziały $n = 5$ w porządku antyleksykograficznym to:

$$5, \quad 4 + 1, \quad 3 + 2, \quad 3 + 1 + 1, \quad 2 + 2 + 1, \quad 2 + 1 + 1 + 1, \quad 1 + 1 + 1 + 1 + 1.$$

Oznaczmy przez $p(n)$ liczbę podziałów liczby n , mamy:

n	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
$p(n)$	1	1	2	3	5	7	11	15	22	30	42	56	77	101	135	176

Dla $n < 0$ przyjmujemy, czysto formalnie, że $p(n) = 0$.

Oznaczmy przez $p(n, k)$ liczbę podziałów liczby n na k części. Algorytm o czasie kwadratowym wyznaczania $p(n)$ dla $n \geq 1$ polega na obliczeniu (kwadratowej liczby) wartości $p(n, k)$ na podstawie rekurencji:

$$p(n, k) = \begin{cases} 0 & \text{dla } k > n \text{ lub } k \leq 0, \\ p(n-1, k-1) + p(n-k, k) & \text{w przeciwnym przypadku.} \end{cases}$$

Rekurencja wynika stąd, że mamy dwa przypadki:

- $\lambda_k = 1$: Wtedy mamy $p(n-1, k-1)$ podziałów z pominięciem λ_k .
- $\lambda_k > 1$: Wtedy możemy odjąć jeden od każdego λ_i , otrzymując podział liczby $n-k$ na k części.

W celu szybszego obliczenia $p(n)$ rozważymy podziały na różne części, tzn.

$$\lambda_1 > \lambda_2 > \dots > \lambda_r.$$

Niech $\tilde{p}(n)$ będzie liczbą takich podziałów. Przez $p_{\text{even}}(n)$, $\tilde{p}_{\text{even}}(n)$, $p_{\text{odd}}(n)$, $\tilde{p}_{\text{odd}}(n)$ oznaczmy liczbę podziałów n na parzystą/nieparzystą liczbę części (o różnych rozmiarach w przypadku symboli z $\sim$).

Na przykład $\tilde{p}(15) = 27$, $\tilde{p}_{\text{odd}}(15) = 14$, $\tilde{p}_{\text{even}}(15) = 13$, patrz też rysunek 3 (str. 9).

Zauważmy, że liczby $\tilde{p}(n)$ są przeważnie znacznie mniejsze od liczb $p(n)$ (choć na początku niewiele się różnią).

Możemy również zdefiniować $\tilde{p}(n, k)$ – liczbę podziałów n na k różnych części. Na przykład $\tilde{p}(50, 7) = 522$, co Euler obliczył prawie 300 lat temu bez użycia komputera (ani kalkulatora), odpowiadając na pytanie matematyka Philippe'a Naudégo.

Kluczowa okazuje się funkcja:

$$\Delta(n) = \tilde{p}_{\text{odd}}(n) - \tilde{p}_{\text{even}}(n).$$

Funkcje $p(n)$, $\tilde{p}(n)$ są bardzo skomplikowane, natomiast zadziwiające jest, że funkcja $\Delta(n)$ ma bardzo prostą strukturę. Początkowe wartości to:

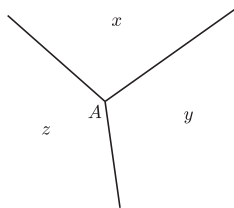
n	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
$\Delta(n)$	1	1	0	0	-1	0	-1	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0

*Instytut Informatyki,
Uniwersytet Warszawski

Rozwiązanie zadania M 1376.

Skoro w wierzchołku A spotykają się trzy krawędzie, to w tym wierzchołku spotykają się też trzy ściany. Oznaczmy je jak na rysunku.

Weźmy punkt przecięcia prostej ℓ_x z płaszczyzną symetralną odcinka AC (przyjmujemy definicje i oznaczenia z rozwiązania zadania M 1375). Zauważmy, że należy on też do prostej ℓ_y . Istotnie, należy do płaszczyzny symetralnej AB , bo prosta ℓ_x jest w niej zawarta, i do płaszczyzny symetralnej AC . Przecięcie tych płaszczyzn to właśnie prosta ℓ_y . Podobnie, należy on do prostej ℓ_z . Jest więc równo odległy od wszystkich wierzchołków ścian x, y, z .

Euler odkrył dwie istotne (dla obliczania $p(n)$) własności funkcji Δ :

Własność 1. $p(n)$ spełnia rekurencję:

$$(1) \quad p(n) = \sum_{k=1}^n \Delta(k) \cdot p(n-k).$$

Własność 2. Jak widać z początkowych wartości, $\Delta(k)$ jest ciągiem *rzadkim* (bardzo dużo zer). Jest on łatwo obliczalny za pomocą tzw. liczb pentagonalnych. Wartości tego ciągu to zera, $+1$ lub -1 .

Z tego, że ciąg $\Delta(n)$ jest bardzo rzadki, wynika, iż przy obliczaniu $p(n)$ tylko $O(\sqrt{n})$ składników sumy (1) jest niezerowych.

Zatem $p(n)$ wyznaczamy w czasie $O(\sqrt{n})$, znając $p(n-1), p(n-2), \dots, p(0)$. W sumie mamy algorytm działający w czasie $O(n\sqrt{n})$ i pamięci $O(n)$, o ile potrafimy łatwo wypisywać niezerowe wartości $\Delta(k)$.

Euler najpierw odkrył własności Δ heurystycznie, a dopiero po 10 latach znalazł dowód (być może wcześniej nie miał czasu).

Zdefiniujmy liczby pentagonalne (pięciokątne)

$$pent(i) = (3i-1)i/2.$$

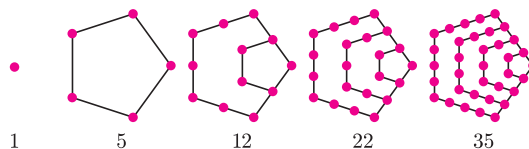
Nazwa pochodzi od interpretacji geometrycznej, podobnie jak dla liczb trójkątnych. Mamy:

$$pent(i) = pent(i-1) + 3i - 2.$$

Liczby pentagonalne będziemy również nazywać liczbami trapezowymi pierwszego typu, a liczby $pent(i) + i$ liczbami trapezowymi drugiego typu, patrz górny/dolny trapez na rysunku 1 (str. 8).

Oto kilka liczb pięciokątnych:

i	1	2	3	4	5	6	7
$pent(i)$	1	5	12	22	35	51	70

Ponadto zdefiniujmy współczynniki pentagonalne:

$$(2) \quad e(k) = \begin{cases} (-1)^{i+1} & \text{jeśli } k = pent(i) \text{ lub } k = pent(i) + i, \\ 0 & \text{w przeciwnym przypadku.} \end{cases}$$

Lemat kluczowy.

$$(3) \quad \Delta(k) = e(k).$$

Możemy teraz zapisać algorytm (jedną iterację) wyznaczania $p(n)$ następująco:

$$(4) \quad p(n) = \sum_{i \geq 1} (-1)^{i+1} \cdot (p(n - pent(i)) + p(n - pent(i) - i)).$$

W równaniu tym korzystamy jedynie z wartości i takich, że $pent(i) \leq n$, mamy jedynie $O(\sqrt{n})$ takich wartości i i możemy je wszystkie łatwo obliczyć.

Twierdzenie. Liczby $p(1), p(2), \dots, p(n)$ możemy obliczyć w czasie $O(n\sqrt{n})$ i pamięci $O(n)$.

Dowód równania (1)

Uzasadnienie jest sprytną manipulacją algebraiczną, korzystającą z tego, że dwa wielomiany będące tą samą funkcją mają takie same współczynniki przy tych samych potęgach zmiennej. Sztuczka polega na tym, żeby te same wielomiany przedstawić na dwa różne sposoby, z jednego wymnożenia otrzymujemy wynik, który przyrównujemy do wymnożenia w innej formie. Zdefiniujmy:

$$\phi(x) = (1 + x + x^2 + \dots + x^n), \quad \psi(x) = 1 - x$$

oraz

$$W_1(x) = \prod_{i=1}^n \phi(x^i), \quad W_2(x) = \prod_{i=1}^n \psi(x^i).$$

Rozwiązanie zadania F 825.

W rozważanej w zadaniu sytuacji stosujemy wyidealizowany opis polegający na przyjęciu, że podłoże jest powierzchnią nieskończenie ciężkiego ciała. Jeśli natomiast przyjmujemy, że ciało, od którego odbija się piłeczka, ma masę M , to zasadę zachowania pędu i energii dla ruchu jednowymiarowego przy założeniu, że ciężkie ciało początkowo spoczywa, możemy zapisać jako:

$$mv = mv_1 + Mv_2, \\ \frac{1}{2}mv^2 = \frac{1}{2}mv_1^2 + \frac{1}{2}Mv_2^2,$$

gdzie v_1 i v_2 są odpowiednio prędkościami piłeczki i ciężkiego ciała tuż po odbiciu. Są one równe

$$v_1 = -\frac{M-m}{M+m}v$$

oraz

$$v_2 = \frac{2m}{M+m}v,$$

a zatem dla $M \gg m$ rzeczywiście mamy $v_1 \approx -v$ oraz $v_2 \approx 0$.

WYBÓR
ZE MNĄ
NA SPACER

Wprowadźmy notację $\stackrel{n}{\equiv}$ dla równości wielomianów z dokładnością do potęg wyższych niż n – inaczej mówiąc, bierzemy resztę z dzielenia przez x^{n+1} . Zauważmy, że zachodzi dosyć łatwe równanie:

$$(5) \quad W_1(x) \cdot W_2(x) \stackrel{n}{\equiv} 1.$$

Na przykład dla $n = 1$ mamy $W_1(x) = 1 + x$, $W_2(x) = 1 - x$ oraz

$$(1 + x)(1 - x) = 1 - x^2 \stackrel{1}{\equiv} 1.$$

Przedstawimy teraz te same wielomiany w innej formie, po wymnożeniu czynników $\phi(x^i)$ i $\psi(x^i)$:

$$(6) \quad \begin{aligned} W_1(x) &\stackrel{n}{\equiv} p(0)x^0 + p(1)x^1 + p(2)x^2 + \dots + p(n)x^n, \\ W_2(x) &\stackrel{n}{\equiv} 1 - \Delta(1)x^1 - \Delta(2)x^2 - \dots - \Delta(n)x^n. \end{aligned}$$

Aby uzasadnić powyższe równości, zauważmy, że przy wymnażaniu czynników $\phi(x^i)$ w $W_1(x)$ na wszystkie możliwe sposoby wybieramy z każdego z nich po jednym jednomianie. Każdy taki wybór, w którym iloczyn wybranych jednomianów to x^k dla $k \leq n$, odpowiada podziałowi liczby k , a jednomian wybrany w $\phi(x^i)$, dla $i \in \{1, \dots, n\}$, oznacza, ile wystąpień składnika i znajduje się w tym podziale. Podobnie sytuacja wygląda w przypadku $W_2(x)$ i czynników $\psi(x^i)$; tutaj jednak dochodzi jeszcze znak jednomianu, wskazujący na parzystość liczby części w odpowiadającym mu podziale.

Z równania (5) dla $n \geq 1$ wynika, że współczynnik przy x^n w iloczynie $W_1(x) \cdot W_2(x)$ wynosi zero. Korzystając z własności (6), możemy ten współczynnik przedstawić jako kombinację iloczynów $p(i) \cdot \Delta(j)$, gdzie $i + j = n$, w rezultacie otrzymujemy: $p(n) \cdot 1 - p(n-1) \cdot \Delta(1) - p(n-2) \cdot \Delta(2) - p(n-3) \cdot \Delta(3) - \dots - \Delta(n) \cdot p(0) = 0$. Stąd bezpośrednio wynika równanie (1).

Dowód lematu kluczowego (równania (3))

W sekcji tej rozważamy tylko podziały na różne części. Dowód lematu kluczowego wymaga wprowadzenia interpretacji geometrycznej podziałów.

Podział liczby może zostać przedstawiony w postaci diagramu zwanego diagramem Ferrersa. Liczby elementów w poszczególnych wierszach diagramu odpowiadają poszczególnym składnikom λ_j . Diagramy Ferrersa dla przykładowych podziałów liczb 22 i 26 są przedstawione na rysunku 1. Są to bardzo szczególne podziały, które będziemy nazywać trapezowymi.

Podział trapezowy rzędu k pierwszego typu jest postaci

$$(k + k - 1, k + k - 2, k + k - 3, \dots, k),$$

a drugiego typu – postaci

$$(k + k, k + k - 1, k + k - 2, \dots, k + 1).$$

Obserwacja. Podział trapezowy mający $pent(k)$ lub $pent(k) + k$ elementów składa się z k części.

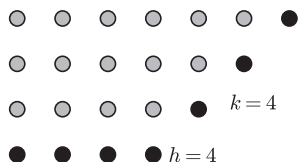
Liczbę n nazywamy liczbą trapezową, gdy istnieje podział n będący podziałem trapezowym. Dla danego n jest zawsze co najwyżej jeden taki podział. Liczby trapezowe są postaci $pent(j)$ lub $pent(j) + j$.

Dla diagramu π (niekoniecznie trapezowego) przez $k(\pi)$ oznaczmy liczbę elementów na prawej diagonalu, poczynając od prawego górnego elementu. Jeśli odpowiadającym podziałem jest $(\lambda_1, \lambda_2, \dots, \lambda_r)$, to $k(\pi)$ jest największą liczbą naturalną, taką że $\lambda_i - 1 = \lambda_{i+1}$ dla $i = 1, 2, \dots, k(\pi) - 1$. Przez $h(\pi) = \lambda_r$ oznaczmy długość najkrótszego wiersza diagramu.

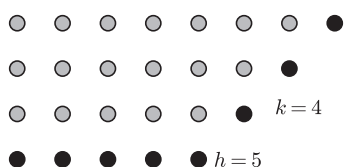
Jeśli podział π nie jest trapezowy oraz $h(\pi) \leq k(\pi)$, to $F(\pi)$ definiujemy jako podział powstający z π poprzez dodanie do każdego z pierwszych $h(\pi)$ wierszy po jednym elemencie i usunięcie najkrótszego (dolnego) wiersza, patrz rysunek 2.

Podziały o parzystej/nieparzystej liczbie części nazywamy parzystymi/nieparzystymi. Zauważmy, że funkcja F zmienia parzystość podziału.

$$n = (3k - 1)k/2 = 7 + 6 + 5 + 4$$

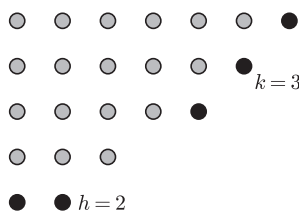

$$n = (3k + 1)k/2 = 8 + 7 + 6 + 5$$

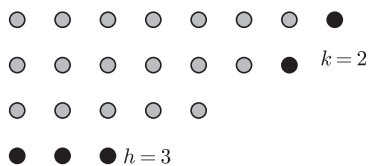
Rys. 1. Trapezy rzędu k dla $k = 4$. Trapez pierwszego typu ma $pent(k)$ elementów, a drugiego typu ma $pent(k) + k$ elementów. Podziały odpowiadające tego typu trapezom nazywamy podziałami trapezowymi.

$$23 = 7 + 6 + 5 + 3 + 2$$

↑ bijekcja

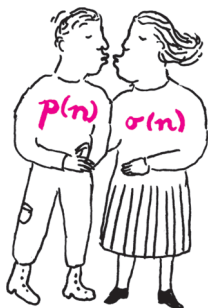
$$23 = 8 + 5 + 7 + 3$$

Rys. 2. Działanie funkcji F .

$14 + 1 \leftrightarrow 15$
 $13 + 2 \leftrightarrow 12 + 2 + 1$
 $12 + 3 \leftrightarrow 11 + 2 + 1$
 $11 + 4 \leftrightarrow 10 + 4 + 1$
 $10 + 5 \leftrightarrow 9 + 5 + 1$
 $9 + 6 \leftrightarrow 8 + 6 + 1$
 $8 + 7 \leftrightarrow 7 + 6 + 2$
 $7 + 5 + 2 + 1 \leftrightarrow 8 + 5 + 2$
 $7 + 4 + 3 + 1 \leftrightarrow 8 + 4 + 3$
 $9 + 3 + 2 + 1 \leftrightarrow 10 + 3 + 2$
 $8 + 4 + 2 + 1 \leftrightarrow 9 + 4 + 2$
 $6 + 5 + 3 + 1 \leftrightarrow 7 + 5 + 3$
 $6 + 4 + 3 + 2 \leftrightarrow 5 + 4 + 3 + 2 + 1$
 $6 + 5 + 4$ podział trapezowy

Rys. 3. Zgrupowanie podziałów nietrapezowych liczby $n = 15$ zgodnie z działaniem funkcji F .

Zachodzi następujący, dosyć oczywisty fakt.

Własność funkcji F . Funkcja F jest bijekcją między nietrapezowymi podziałami n z $h(\pi) \leq k(\pi)$ i nietrapezowymi podziałami n z $h(\pi) > k(\pi)$.

Na mocy tej własności otrzymujemy:

$$(7) \quad \tilde{p}_{\text{odd}}(n) - \tilde{p}_{\text{even}}(n) = \begin{cases} 1 & \text{gdy } n \text{ jest nieparzystą liczbą trapezową,} \\ -1 & \text{gdy } n \text{ jest parzystą liczbą trapezową,} \\ 0 & \text{w przeciwnym przypadku.} \end{cases}$$

Stąd:

$$\tilde{p}_{\text{odd}}(n) - \tilde{p}_{\text{even}}(n) = e(n) \quad \text{dla każdego } n.$$

Nieoczekiwana relacja między funkcjami $p(n)$ i $\sigma(n)$

Jako ciekawostkę podamy, bez uzasadnienia, pewien związek dwóch pozornie odległych funkcji $p(n)$ i $\sigma(n)$, przy czym $\sigma(n)$ oznacza sumę dzielników liczby n (włącznie z n). Mamy

n	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
$\sigma(n)$	1	3	4	7	6	12	8	15	13	18	12	28	14	24	24

Dla funkcji σ zachodzi prawie taka sama rekurencja jak dla $p(n)$, jedyna różnica to zastąpienie $p(0)$ przez n we wzorze (1):

$$(8) \quad \sigma(n) = \sum_{k=1}^{n-1} \Delta(k) \cdot \sigma(n-k) + \Delta(n) \cdot n.$$

Przykład. Dla $n = 15$ mamy:

$$\begin{aligned} \sigma(15) &= \sigma(15-1) + \sigma(15-2) - \sigma(15-5) - \sigma(15-7) + \sigma(15-12) + 15 = \\ &= 24 + 14 - 18 - 15 + 4 + 15 = 24, \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} p(15) &= p(15-1) + p(15-2) - p(15-5) - p(15-7) + p(15-12) + p(0) = \\ &= 135 + 101 - 42 - 22 + 3 + 1 = 176. \end{aligned}$$

Korzystając ze związku liczb $\Delta(k)$ z liczbami pentagonalnymi, wszystkie wartości $\sigma(n), \sigma(n-1), \dots, \sigma(1)$ można obliczyć, tak jak poprzednio, w czasie $O(n\sqrt{n})$ i pamięci $O(n)$. Zachodzi również inny zadziwiający związek:

$$(9) \quad \sigma(n) = \sum_{k=1}^n k \cdot \Delta(k) \cdot p(n-k).$$

Jeśli $n = \prod p_i^{m_i}$ jest rozkładem n na czynniki pierwsze, to

$$\sigma(n) = \prod (p_i^{m_i+1} - 1) / \prod (p_i - 1).$$

Wydaje się, że wyznaczanie σ dla wszystkich liczb $1, 2, \dots, n$ za pomocą wzoru (8) i liczb pentagonalnych jest jednak wygodniejsze niż przy zastosowaniu ostatniego wzoru.

Australijski matematyk Kurt Mahler wykazał, że liczba

0,12345678910111213141516171819202122232425262728293031323334353637383940...
(każdy wie, jak dalej)

nie jest pierwiastkiem żadnego wielomianu o współczynnikach wymiernych. Liczby takie stanowią większość liczb rzeczywistych, ale na odkrycie pierwszej takiej liczby czekano aż do 1844 roku (Joseph Liouville). To, że liczba π też jest taka, udało się wykazać dopiero w 1882 roku Ferdinandowi Lindemannowi.

M. K.